

Einstein igazsága

PUBLICISZTIKA - LXIII. évfolyam, 10. szám, 2019. március 8.

A tavaly nyári hírhedt „54 perces” törvényjavaslat óta olyan ötletelés folyik az MTA kutatóhálózatának (KH) a sorsáról, amely egyrészt páratlan az intézmény történetében, másrészt eddig elképzelhetetlen volt a mindenről oly gyorsan és határozottan döntő kormány (értsd: Orbán Viktor) gyakorlatában.

„A bizonytalanság nem jó dolog”

Voltak már hosszabb időszakok, amikor a döntések csak nem akartak megszületni, hiába tárgyaltak akár évekig is. A rendszerváltás utáni akadémiai törvény is hosszas egyeztetések után jött létre, melyek során különféle elképzelések ütköztek egymással. Igaz, itt a tárgyalófeleket, név szerint a későbbi államfő Mádl Ferenc minisztert és Kosáry Domokos MTA-elnököt, valamint a háttérben a velük sok tekintetben azonos konzervatív platformon álló Antall József miniszterelnököt közös nézetrendszer kötötte össze. Mindennek ellenére kemény viták során alakult ki közöttük az egyetértés, aminek eredményeképpen az MTA megtartotta az 1949 óta sorban megalapított kutatóintézeteket.

Az 1995-ös Bokros-racionalizáció után a 2000-es évek közepétől kezdve sok munkacsoportra tagolva folytak tárgyalások a KH reformjáról, nem kis részben annak az ellenséges hangulatnak a következtében, amely az akkori kormány felől volt érezhető. Volt olyan (mára ismét felmelegített) terv is, amely a Bay Zoltán Alapítványba helyezte volna át az MTA intézeteket. Aztán a 2008-ban elnökké választott Pálinkás József 2011-ben kezébe vette a gordiuszi csomót, és radikálisan újraszabdalta: a 38 kisebb-nagyobb intézetből 10 centrumot és 5 önálló intézetet alakított ki, előre látva azt a hamarosan életbe léptetett államháztartási szabályozást, amely a 100 alkalmazottnál kisebb szervezeteknek nem engedélyezte az önálló gazdálkodást.

De Lovász László elnökségének első periódusa sem telt el a KH-ra leselkedő veszélyek nélkül. Akkor merült fel ugyanis az az ötlet az egyik nagy hatalmú miniszter részéről, hogy az intézeteket be kellene tagolni a Nemzeti Közzolgálati Egyetem alá. Az MTA vezetőinek viszonylag csekély ellenállást kellett legyőzniük az átszervezés megakadályozása érdekében, hiszen a még hamvas új egyetem messze nem volt olyan állapotban, mint ma, különösen pénzügyi helyzetét tekintve. De más vonatkozásokban sem: gondoljunk csak a közigazgatás-tudományi doktori iskolát vezető, mára (emeritusként!) nyugállományba vonult tűzoltótábornok professzorra és kérdő tekinteteket kiváltó akadémiai doktori értekezésére.

Szinte törvényszerűnek mondható azonban, hogy ha valaki a gazdaság ügyeivel foglalkozó miniszter lesz Magyarországon, akkor kiemelt feladatának tartja, hogy az alapkutatásokra költött pénzeket sokallja, és az ilyen tevékenységek megszüntetésére tegyen kísérletet. Bokros Lajos és Kóka János után íme, a tavaly létrehozott gazdasági szupertárca minisztere is az MTA-ra csapott le először, jóllehet az 1400 milliárd fölötti éves költségvetésében a kutatásoktól elvont és az ITM-hez rendelt összesen 28 milliárd forint, amely összegből most már csak 17 milliárdot tart vissza, illetve csatornázott át más keretbe, valóban elenyésző nagyságú, akár számítási hibának is mondhatnánk a maga 1,2 százalékos részesedésével.

„Sokkal kedvezőbb rendszert hozunk létre”

Visszatérve a tavaly nyár óta zajló történésekre, az e hasábkon már korábban is mestertervként jellemzett koncepcióban csak egy a biztos: a kormány közvetlen befolyásától független intézmények járomba fogása. Ennek különféle módzatai lehetnek, az önkormányzatoknak a központi forrásokból való részrehajló ellátásától a (köznevelésnek átkeresztelt) közoktatás totális központosításán, a tankönyvkiadás monopolizálásán, az egyetemek kancellárosításán, majd a rektorok kinevezésébe való előbb közvetlen,

majd közvetett beavatkozáson és a CEU elüldözésén át egészen a legfrissebb hírig, a művészeti egyetemek egyesítéséig.

Ez utóbbi változtatással például elérhető, hogy öt esetlegesen kormánykritikus vezetés helyett egyetlen, nyilván jobban kezelhető rektorral legyen dolga a szabad művészekről ugyancsak tartó oktatási és kulturális kormányzatnak, amely már a múzeumokat is igája alá hajtja, lásd a Petőfi Irodalmi Múzeumnak a szakmai hozzáértése hiányait korlátlan önbizalommal pótoló új főigazgatóját, Demeter Szilárdot, akinek első nyilvánosságra hozott terve Petőfi csontvázának a segesvári csatamezőn való felkutatására a „művek helyett csontok” című koncepciót vetíti elének. (Szerencsére a harcias irodalmár balegyeneseitől nem kell félnem, mert állítása szerint az *ÉS*-t nem olvassa.)

Mellékesen jegyzem meg, hogy a művészeti egyetemek egyesítésének a hivatkozási alapja az Állami Számvevőszék jelentése, amely rossz gazdálkodásukra utal – annak ellenére, hogy Palkovics László még oktatási államtitkárként minden fórumon büszkén nyilatkozta, milyen sikeres lett a kancellári rendszer, amely pénzügyi szempontból úgymond rendbe hozta és tökéletesen átláthatóvá tette az intézményeket. Talán most elismerhetné ezt a hibáját is.

Azért arra hadd emlékeztessenek itt, hogy az Oktatási Hivatal januárban el kellett hogy kezdje a CEU „vizsgálatát”, legalábbis az ígérete szerint. Talán nem csak én vagyok kíváncsi, hogy mire jutottak, bár az is lehet, hogy a döntésüket már megelőlegezte az MTI közleménye. Ez ugyanis egyszerűen nem vett tudomást arról, hogy a CEU hét képzését is Magyarországon a legjobbnak ítélte az egyetemi rangsorokat évenként felmérő QS, amely viszont a kormány sok-sok pénzzel kistafírozott kedves egyetemeit továbbra is negligálja. Ezt pedig csak azért említem meg, mert Palkovics miniszter és hívei rendszeresen azt hozzák fel, hogy az adófizetők joggal szeretnék tudni, mire költik a pénzüket. Tényleg, mire?

„Érték nem veszhét el”

Alcímeinket az ITM miniszterétől idézzük, aki állításai megindoklására, megvédésére továbbra sem áll ki senkivel nyilvános vitára, így a február eleji Hír TV-s beszélgetést követően sem az M5-nek adott február 19-i 45 perces interjújában, sem a tervezett, de meg nem valósult (Lovász Lászlóval közös) parlamenti meghallgatásán nem kellett szembekerülnie senkivel, aki vitathatta volna, amit mond.

Helyette két Batthyány körös professzorra, a kémikus, majd Pálincás elnöksége alatt MTA-könyvtári főigazgató Náray-Szabó Gáborra, illetve a hajdani MTA-intézetigazgató Závodszy Péterre bízta, hogy az egykori MTA-főtítkárhelyettes Pléh Csabával beszélgessenek. Pléh kifogásolta, hogy az ITM új ötletei a sajtón keresztül jutnak el az érintettekhez, mire Závodszy azzal válaszolt, hogy az alapítványi rendszerről tárgyaltak már az MTA-ITM paritásos bizottságban, amelynek ő is tagja. Sajnos más forrásokból úgy tudni, hogy az eddigi két ülésen, melyek közül az utolsó még januárban volt, fel se merült ez a gondolat. És hogy az MTA KH-t nem vették számításba az alapítványi keret kidolgozásakor, arra független bizonyítékunk is van.

A vagyonkezelő alapítvány javaslata a Corvinus Egyetem átalakítása kapcsán jött elő még tavaly nyár végén, és már akkor is meglepetést okozott, hiszen ugyanaz a Palkovics László gondozta, aki még oktatási államtitkárként a Felsőoktatási Stratégiát is jegyezte, ahol ilyesmiről szó sem esett. A már parlamenti törvényjavaslatokként futó csomag eredeti változatában egyébként szerepel az oktatás, az egészségügy, a családvédelem és sok minden más is, amivel egy ilyen szervezet foglalkozhat, de érdekes módon pont a tudomány vagy a kutatás nem, és ez mindennél élesebben mutatja, hogy e lehetőségnek az Akadémiára való alkalmazása hirtelen ötletként, csak a február 28-i dátumú módosításban bukkant fel. Elfogadásával azonban – szemben a közhiedelemmel – még nem jött el a vég. Az csak ezután következik, ha ...

Mindenesetre két, a felsőoktatási gazdasági kérdésekben tájékozott professzor is rámutatott az elképzelés több gyengéjére. Deák Dániel (Corvinus Egyetem) arra hivatkozott, hogy ilyen alapítványokat magánvagyonok kezelésére szoktak létrehozni, Polónyi István a Debreceni Egyetemről pedig arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy a részvényosztalékokra való támaszkodás az egyetem

finanszírozásában megbízhatatlan, hiszen azok a piac ingadozásával együtt akár a mai szintjük töredékére is csökkenhetnek. Szerintük számos további tisztázatlan kérdés van még a „szuperkuratórium” jogaitól kezdve a vagyontárgyakkal való üzletelés lehetőségein túl a további adományozók bevonhatóságáig, amely kérdéseket azonban mindössze fél évvel a radikális átalakulás előtt még az egyetem tanári testületével sem beszélnek meg.

Korántsem világos azután, hogyan működne egy vagyionkezelő alapítvány keretében az MTA KH. Vajon az MTA teljes épület- és műkincsvagyonát bevinnék, vagy csak a KH ingatlan- és berendezésállományát? A kérdés azért érdekes, mert szemben az akadémiai túlnyomó többségével az MTA nem királyi vagy állami alapítású, hanem magánszemélyek adományából jött létre, és csak a szocializmus idején került állami felügyelet alá. Viszont éppen ezért találták meg a rendszerváltás után azt a köztestületi formát, amely teljes függetlenséget adott az MTA-nak mint szervezetnek. Maga a köztestület, amint azt Palkovics László ismételtelen kijelentette, nincsen veszélyben. Érdeemes megjegyezni itt, hogy amint az egyházakat, úgy az MTA-t is megilletné az állam által folyósított rendszeres kárpótlás elvett vagyonáért cserébe, amit főleg a két világháború közötti Vigyázó-hagyatékknak köszönhetett, miután az 1920-as évekre a hadikölcsönökkel és a pénzromlással mindent elvesztett a korábbi tetemes magánadományokból.

A KH azonban nem hivatkozhat arra, hogy az MTA tulajdona volt a háború előtt, hiszen csak 1949-ben kezdett kiépülni. Az 1994-es törvény a köztestület kezelésébe adta a KH-t pontosan meghatározva a felügyelet módját. Ennek legfontosabb eleme a közgyűlés által választott Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa, egy 15 tagú testülettel, amelybe a kormány három képviselőjét delegálja tanácskozási joggal, továbbá három szakbizottsággal, amelyek az érintett tudományterületeket fedik le. Föl lehetett volna vetni már korábban is, hogy a finanszírozói oldalról, azaz a kormány részéről több tag és nagyobb jogosultsággal vegyen részt az AKT munkájában, de tudomásom szerint az eddigi 25 év alatt ez sose történt meg. Mint ahogy az sem, hogy az évenkénti vaskos beszámoló jelentéseket tartalmukban kifogásolták volna. Most azonban minden elfogadható érv vagy indoklás nélkül a KH-t kivennék az MTA, vagyis a tudomány elismert képviselőinek fennhatósága alól.

„Érték nem veszt el” – mondta a miniszter, és ezzel arra utalt, hogy a kutatókat, különösen a fiatalokat mindenképpen szeretné itthon tartani. Én azonban úgy vélem, hogy a mondat egy másik értelmére kell gondolnunk, miszerint az Akadémia vagyontárgyait a kormány nem szeretné elveszíteni, ezért inkább saját kezelésébe venné azokat.

„Meg kell látni a lehetőségeket”

Ezt is a miniszter úr mondta, arra utalva, hogy most nem félni kell, hanem a szebb jövőt látnunk a fejleményekben. Ezzel kapcsolatban két konkrétumot említett, egyébként a Corvinus átalakítására is utalva. Ha ugyanis egy vagyionkezelő alapítványban lesznek, mondta, akkor kikerülhetnek a sokszor kárhóztatott közbeszerzési törvény hatálya alól, amely, mint ismeretes, egyrészt növeli a legegyszerűbb vásárlások időigényét is, másrészt drágítja azokat – eredeti céljával ellentétben. Sosem értettem, miért nem jutott eszébe az illetékeseknek, hogy az egyetemi és akadémiai szférát a törvényben másképp kezeljék, például egyszerűbb feltételekhez kössék az oktatáshoz, kutatáshoz használt műszerek és vegyszerek beszerzését vagy a külföldi konferenciautazások szervezését.

A másik „lehetőség” azonban még ennél is csábítóbb lehet – már akinek. Azt csillantotta fel a miniszter, hogy a változtatással már nem kell közalkalmazottként foglalkoztatni az egyetemi oktatókat, illetve az MTA kutatóit. Mielőtt ennek részleteibe belemennénk, meg kell említenem, hogy itt rendszeresen két értelmezés keveredik össze. A közalkalmazott ugyanis lehet határozott szerződéssel vagy véglegesített állásban kinevezve. Ez elvben megteremtette annak a feltételét, hogy kezdő kutatókat ideiglenes alkalmazásba vegyenek, és majd amikor kiderül, hogy alkalmasak vezető kutatóknak (például tudományos fokozatokat szereznek és/vagy több embert is „eltartó” pályázatokat nyerne), akkor megkapják a véglegesítésüket.

Ám még 2010 előtt úgy módosították a törvényt, hogy azt a dolgozót, aki közalkalmazottként bárhol eltöltött legalább öt évet, kötelező véglegesíteni, akár a következő új munkahelyén is. Ez nyilván rendben lévő dolog lehet egy hivatalban, de a tudomány sajnos nem így működik. Az egyetemi diplomázás utáni első öt év alatt ugyanis a fenti kritériumok (a zseniket kivéve) teljesíthetetlenek. Tehát nem a közalkalmazotti státuszok megszüntetése segítené a kutatói szférát, hanem a visszatérés a korábbi rendszerhez. A kutató bizony hajlandó kevesebb pénzért is megfeszített munkát végezni, ha az egzisztenciális biztonsággal jár együtt, ami egyébként pontosan a kutatói és oktatói szabadság elengedhetetlen feltétele. Jelzem, ez az egész világon így van, mert így engedheti meg magának a professzor, hogy azt tanítsa vagy kutassa, amit helyesnek gondol. (És egyébként, ha bonyodalmas is, nem lehetetlen ma sem a véglegesített álláson lévő alkalmatlan kutatóktól megszabadulni.)

Ezzel szemben Palkovics miniszter a *Magyar Hírlap* szerint azt állította, hogy „a világon nincs még egy olyan ország, ahol közalkalmazottként dolgoznának a kutatók”. Sajnos a miniszter urat félretájékoztatták, mert gyors körkérdésekre kiderült, hogy nemcsak az olasz (CNR) és a francia (CNRS) kutatóhálózatok munkatársai, de az általa mintának tekintett német (Max Planck Társaság) és holland akadémiai (KNAW) kutatók is közalkalmazottak. Ráadásul a hollandok épp most hoztak nyilvánosságra egy jelentést, amelyben az akadémiájuk alá rendelt (független!) kutatóhálózatról azt állítják, hogy „jelentős eredményeket mutattak fel”. Nem inkább az ő példájukat kellene követnünk?

Szemben a Corvinusszal, az MTA-nak ajánlott alapítványhoz nem terveznek olyan vagyont rendelni, amelynek a jövedelméből fenn lehetne tartani a KH-t. Ehelyett a kormány „kötelezettséget vállalna” a KH finanszírozására. Még egy buta emberben is felmerülhet ennek hallatán a kérdés: akkor mire jó az egész? Hiszen ma is ez a helyzet, kivéve, hogy a vagyon az MTA birtokában van. A válasz általam nem látott lehetőségeinek felmérését az előző fejezet ismeretében az olvasókra bízom.

Érvek, akarat vagy...?

A tudósoknak azért sem egyszerű lenyomni a torkán az átalakítás tervét, mert ők a szakmájukból következően érvekre kíváncsiak, ezekből azonban eddig jelentős hiány mutatkozott. Ami elhangzott, az vagy ellentmondásban volt a korábbi állításokkal, vagy simán hamis volt, mint az a jelen írásból is kiviláglik. A Palkovics-terv mellett bevetett amerikai vagy hazai támogatók az elfogulatlanak nem mondható kormányajtón kívül senkit, még a Batthyány-körnek a Civil Rádióban nyilatkozó tagjait sem tudták meggyőzni. A miniszter pedig, mint láttuk, egyszer sem állt ki nyilvános véleménycserére. Ezenközben a Palkovics-terv híre hatalmas nemzetközi szolidaritást generált az MTA KH kutatói és szervezete mellett, többek között épp olyan intézmények részéről, amelyekkel a miniszter is példálózik.

Annyit azonban ez a már kilenc hónapja folyó hadjárat elért, hogy eddig nem tapasztalt szervezkedésre késztette az MTA többezres alkalmazotti táborát. A szakszervezetek térhódítása mellett elindult az Akadémiai Dolgozók Fóruma, amelyet egy többségében fiatal tudósokból álló csapat kezdeményezett, honlapot, közösségi portált indítva, megbeszéléseket, demonstrációt és szavazásokat is rendezve, és az utóbbiakból kiderült, hogy a dolgozók felét kitevő szavazók több mint 90 százaléka ragaszkodik az MTA-n belül megtartott KH-hoz, ami mellett a múlt héten az elnökség is hitet tett. Ha pedig érvek nincsenek, akkor nem marad más, mint az akarat, amellyel a kormány bármit keresztülhajthat a parlamenten. És ezzel olyan kárt okoz majd, amit nemzedékek munkája sem tud majd helyrehozni.

A kormány oktatáspolitikai mindenese, Parragh László az *azonnali.hu* portálnak adott magabiztos interjújában újra felmelegíti sajátos alap kutatás-fejlesztés-innováció példasorát, majd felfedi, hogy az egyetemi felvételinek nyelvvizsgálóhoz való kötése az ő ötlete volt, továbbá kijelenti, hogy „a japánok mostanában minimálisan foglalkoznak alap kutatással, mert azokat megveszik, (és) kiválogatják azokat az alap kutatásokat, amikből fejlesztéseket lehet csinálni”. Amit a csaknem 34 milliárd USD (kb. 10 ezermilliárd forint) méretű éves japán állami kutatás-fejlesztési finanszírozást ismervén – szemben a magyar kb. 120 milliárddal, és benne az MTA 28 milliárdjával – akár irigylésre méltónak is tarthatnánk. Más szóval egy nálunk 12-szer nagyobb lakosságú ország majdnem százszor annyit költ kutatásra és

fejlesztésre, mint mi.

De a koronát az alábbi párbeszéd teszi fel az MTA KH feladatait hírből sem ismerő MKIK-elnök ötletrohamára: „Nem véletlen, hogy az MTA-ban mindig csábulnak (!) az alapkutatás irányába. Ott nem a kutatási eredmény fizikai (!) megvalósítása a cél, hanem valami nagy dolog felfedezése, amire meg mint ország vagyunk picik. (Kérdés:) Eszerint támogatja Palkovics László innovációügyi minisztert az MTA kutatóintézeteinek megszüntetésében? (Válasz:) Messzemenőig.”

Erre az érvre már csak ezt az Einsteinnek tulajdonított kijelentést tudom idézni: „Csupán két dolog végtelen, a világegyetem és az emberi butaság. De az előbbiben nem vagyok biztos.”